

Факултет Православни богословски

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

(Број захтева)

9.7.2026.

(Датум)

Веће научних области друштвено-
хуманистичких наука(Назив већа научне области коме се захтев
упућује)**ЗАХТЕВ****за давање сагласности на одлуку о прихватању теме докторске дисертације
и о одређивању ментора**

Молимо да, сходно чл. 48 ст. 5 тач. 3) Статута Универзитета у Београду („Гласник Универзитета“ бр. 201/2018, 207/2019, 213/2020, 214/2020, 217/2020, 230/21, 232/22, 233/22 и 236/22), дате сагласност на одлуку о прихватању теме докторске дисертације:

Значај делиберативне реторике у еклисиолошкој аргументацији Прве посланице Коринћанима Светог Климента Римског

(пун назив предложене теме докторске дисертације)НАУЧНА ОБЛАСТ Теологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

1. Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Ана (Радослав) Марић

2. Претходно образовање (назив и седиште факултета, студијски програм):

УБПБФ, теолошки мастер програм

3. Година завршетка

претходног нивоа студија: 2023.

4. Година уписа на докторске студије:

2023.

5. Назив студијског програма
-
- докторских студија:

теологија

6. Датум подношења пријаве
-
- теме докторске дисертације

12.9.2025.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ:

Име и презиме ментора: др Здравко Јовановић

Звање: редовни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. Towards a Nonjuridical Understanding of Episcopal Succession, *Ad Orientem: Essays from Serbian Theology Today* (B. Sijaković, ed.), PBF/Sebastian Press, Belgrade/Los Angeles 2019, 325-339. M14 - 5
2. Ecclesiology in Contemporary Serbian Theology, *Die Serbische Orthodoxe Kirche in den Herausforderungen des 21. Jahrhunderts* (D. Schon, ed.), Ostkircheninstituts Der Diözese Regensburg Schriften, Verlag Friedrich Pustet 2019, 169-187. M31 3,5
3. Divine πρόνοια and Existence of Evil in the Theology of St Justin Martyr, *Pronoia - The Providence of God* (T. Hainthaler, F. Mali, up.), Tyrolia, Innsbruck 2019, 95-110. M31 – 3,5
4. Γένος συμβουλευτικόν i razrešenje konflikta u "Prvoj Klementovoj poslanici Korinćanima", *Bogoslovska smotra*, 90/1 (2020), 125-141. M23 – 4.
5. „La «Diaspora» comme espace le dialogue de l'héritage chrétien”, *Contacts – Revue orthodoxe de théologie et spritualité* 72(2020), 130-144. M21

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће

(назив надлежног тела факултета)

на седници одржаној 28.5.2026. размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације јер садржи оригиналну идеју и да је од значаја за развој науке, примену њених резултата, односно развој научне мисли уопште.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

- Прилог
1. Одлука Наставно-научног већа о прихватању теме и одређивању ментора
 2. Извештај Комисије о оцени научне заснованости теме докторске дисертације

Напомена: Факултет доставља Универзитету захтев са прилозима у електронској форми и у једном писаном примерку за архиву Универзитета

На основу чл. 28. и чл. 65. Статута Православног Богословског факултета
Универзитета у Београду, Наставно-научно веће Факултета на својој 8. седници у
школској 2025/2026, одржаној 28.5.2026. године, донело је следећу

Веће доноси
ОДЛУКУ

1. Прихвата се извештај Комисије за одобрење теме докторске дисертације
Ане Марић под насловом "Значај делиберативне реторике у еклисиолошкој
аргументацији Прве посланице Коринћанима Светог Климента Римског" у саставу: **др**
Предраг Драгутиновић, редовни професор Православног богословског факултета
Универзитета у Београду; **др Драган Радић**, ванредни професор Православног
богословског факултета Универзитета у Београду; **др Владислав Топаловић**, редовни
професор Правног факултета Универзитета у Београду.

2. Задужује се Служба за студентска питања Факултета да предметни извештај са
предлогом и потребном документацијом достави Већу научних области друштвено-
хуманистичких наука Универзитета у Београду на сагласност.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Кандидат је предао Већу пријаву за израду докторске дисертације.

Веће Факултета оформило је сходно актима факултета комисију за
одобрење теме докторске дисертације. Комисија је у благовременом року
поднела извештај Већу Факултета.

По разматрању поднетог извештаја, Наставно-научно веће Православног
Богословског факултета Универзитета у Београду, донело је одлуку као у
диспозитиву.

Доставити:

- Именованом
- Већу научне области УБ
- У досије
- Архиви

проф. др Србољуб Убипариповић, декан

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

Већу докторских студија

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
Број 4/93
Датум 29.4 2025 год.
БЕОГРАД

Извештај Комисије

За одобрење теме докторске дисертације

кандидаткиње Ане Марић под насловом

„Значај делиберативне реторике у еклисиолошкој аргументацији *Прве посланице Коринћанима* Светог Климента Римског“

Дана 30. септембра 2025. године, студенткиња докторских студија Ана Марић (23/3004) одбранила је предлог теме докторске дисертације под насловом „Значај делиберативне реторике у еклисиолошкој аргументацији *Прве посланице Коринћанима* Светог Климента Римског“ пред Комисијом у саставу: проф. др Предраг Драгутиновић (председавајући), проф. др Владислав Топаловић и проф. др Драган Радић. Ментор дисертације је проф. др Здравко Јовановић. Комисија је одбрану оценила оценом 10 (десет).

Кандидаткиња је у образложењу теме детаљно и прецизно изложила предмет и циљ истраживања, објаснила основне методе истраживачког процеса и указала на релевантност и значај предложене теме у оквиру савремене патристике. Ана Марић је истакла да примарни предмет њеног истраживања представља богословско истраживање еклисиологије и есхатологије овог ранохришћанског списка кроз анализу његове реторичке структуре и књижевног жанра. Наглашено је да се *Прва Климентова посланица*, као програмски спис намењен решавању конкретног раздора *stasis* у Коринту, ослања на класичну делиберативну реторику како би остварила свој примарни богословски циљ – успостављање црквеног мира и поретка.

Посебна пажња у излагању посвећена је односу између форме и садржаја, где реторичка структура *partes orationis* директно обликује излагање еклисиолошких тема. Кандидаткиња је аргументовала да се Климентово учење о јерархији, сукцесији и јединству заједнице не може потпуно разумети изоловано од делиберативног карактера списка, који користи политичку терминологију и етичке примере *exempla* из класичне баштине ради догматске поуке. Овакав приступ омогућава ново тумачење питања примата Римске цркве, посматрајући га пре као саветодавну пријатељску испомоћ него као правно наметање ауторитета.

Кандидаткиња је у свом излагању објаснила да су циљеви њеног рада вишеструки, те да обухватају:

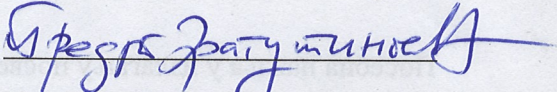
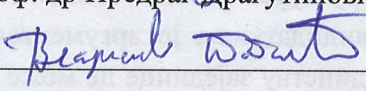
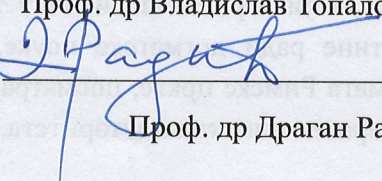
1. Истраживање еклисиологије *Прве Климентове* уз увиђање органске везе између садржаја и форме Климентовог богословља.
2. Анализу есхатолошких мотива (попут приче о фениксу) као реторичких алата који служе аргументацији у превазилажењу еклисиолошке кризе.
3. Утврђивање начина на који делиберативна реторичка структура обликује богословску поруку о јединству и раздору.
4. Испитивање интертекстуалне рецепције класичне и јелинистичке традиције, са посебним освртом на утицај Павлових посланица на Климентову теологију.
5. Позиционирање списка у контекст античке епистографије ради дубљег разумевања односа локалне и универзалне Цркве.

Методологија коју кандидаткиња планира да користи је аналитичка, интертекстуална и компаративна, уз примену синтетичког метода у извођењу коначних закључака.

Чланови Комисије су позитивно оценили иновативну синтезу патристике и реторичке критике, истакавши да кандидаткиња суверено влада материјом и изворима. Наглашено је да одабрани приступ пружа методолошку свежину у проучавању апостолских отаца, нарочито у домену дешифровања макрореторичких јединица списка. На основу успешно изложеног концепта и одбрањених теза, Комисија је једногласно закључила да је предложена тема дисертабилна и да Ана Марић поседује неопходан научни капацитет за њену израду. Сходно томе, Комисија предлаже Већу докторских студија да прихвати пријаву теме и одобри наставак рада на дисертацији под руководством изабраног ментора.

У Београду, 02. 10. 2025.

Чланови Комисије:

1.
Проф. др Предраг Драгутиновић
2.
Проф. др Владислав Топаловић
3.
Проф. др Драган Радић

**ПРИЈАВА
ТЕМЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

1. **Име (име родитеља) и презиме** Ана (Радослав) Марић
2. **Студијски програм** докторске академске студије
3. **Школска година уписа на студијски програм** 2023.
4. **Број индекса** 23/3004
5. **Претходно образовање кандидата (основне и мастер студије):** Православни богословски факултет Универзитета у Београду
6. **Радни наслов теме докторске дисертације** Екзистенцијална и есхатологија
Прве посланице Коринћанима Светог Климента Римског: богословска анализа књижевног жанра и реторичке структуре
7. **Научне области које обухвата тема докторске дисертације** Патрологија
8. **Контакти (телефон, мобилни телефон, e-mail):** 0628035270; anadjokic357@gmail.com

Прилози:

- Образложење теме (научна област из које је тема, предмет научног истраживања, основне хипотезе, циљ истраживања и очекиване резултате, методе истраживања и списак стручне литературе која ће се користити)
- Биографија кандидата
- Библиографија кандидата
- Изјава да предложеној тему кандидат није пријављивао на другој високошколској установи у земљи или иностранству
- Мишљење одговарајућих етичких комитета о етичким аспектима истраживања, уколико је предвиђено посебним прописима.

Подносилац пријаве

Ана Марић

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ПРАВОСЛАВНИ БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

Образложење предлога теме докторске дисертације

Предлог наслова докторске дисертације: **Еклисиологија и есхатологија *Прве посланице Коринћанима* Светога Климента Римског: богословска анализа књижевног жанра и реторичке структуре**

Ментор:
Проф. др Здравко Јовановић

Кандидат:
Ана Марић
23/3004

Београд, 2025. године

Предмет и циљ истраживања

а) предмет истраживања

Предложен наслов докторске дисертације гласи: **Еклисиологија и есхатологија Прве посланице Коринћанима Светога Климента Римског: богословска анализа књижевног жанра и реторичке структуре**. У фокусу дисертације налази се *Прва посланица Коринћанима*, тачније - богословско истраживање еклисиологије и есхатологије списка чије се ауторство предањски везује уз име Светог Климента, епископа града Рима. Ово дело, које представља можда и најраније написан спис у збирци апостолских отаца, било је изузетно релевантно у раној Цркви, а његов значај огледа се и у богословској обради одређених тема, међу којима најважније место заузима еклисиологија.

Климентова *Прва посланица Коринћанима* представља важан споменик патристичке књижевности из више разлога. Као што је већ речено, она је вероватно, хронолошки посматрано, најранији спис међу осталим делима апостолских отаца.¹ Поред тога, она је и прво постбиблијско сведочанство о употреби класичне литерарне традиције и о односу који су први хришћани градили према овој. Начин рецепције одређених жанровских елемената и реторичких структура потеклих из класичне књижевности, који се примећује у *Првој Климентовој*, представља оквир који нам помаже у разумевању и тумачењу овог комплексног текста. Проблеми у којима се наша Црква у Коринту, али и предложена решења, стоје у нераскидивој вези са литерарно-реторичком схемом овог списка. Прецизније говорећи, приметна је веза између богословске тематике и жанровске припадности овог текста. Ово нас води ка продубљеном разматрању односа између форме и садржаја у *Првој Климентовој* кроз обраду поједних уводних питања која се тичу овог дела.

¹ Michael W. Holmes, *The Apostolic Fathers: Greek Texts and English Translations*. 3rd ed. Grand Rapids: Baker, 2007, 33.

Настала као посланица упућена од стране Цркве у Риму коринтским хришћанима (Црква Божија која борави у Риму, Цркви Божијој која борави у Коринту)², како читамо у самој инскрипцији, *Прва Климентова* била је написана као програмски спис намењен решавању проблема који су искрсли у црквеној заједници у ахајској престоници – Коринту. Међу ауторима који су истраживали *Посланицу* постоји консензус да је она аутентично, Климентово дело, што није случај са такозваном *Другом Климентовом посланицом*, за коју се верује да је псевдоепиграф.³ Тврдња о Климентовом ауторству чини се контрeдикторном у поређењу са податком који читамо у инскрипцији, али су значајни хришћански ауторитети, попут црквеног историчара Јевсевија и блаженог Јеронима, ауторство приписивали епископу римском, следујући ближе одређењу Дионисија Коринтског, према коме је у питању управо Климент.⁴ Према још једном сведочанству, *Посланица* је била врло значајна током другог века, толико да је, осим у Коринту, њен текст читан у оквиру богослужења и у другим Црквама.⁵ Повод писања *Прве Климентове* биле су црквене прилике сличне онима против којих се борио и апостол Павле неколико деценија раније пишући *Прву посланицу Коринћанима*, тачније – специфичан раздор или буна који су задесили тамошњу Цркву.⁶

Проблеми коринтске заједнице очигледно су имали далек одјек, те није изненађујуће што је Римска Црква интервенисала. Међутим, није до краја објашњено који су мотиви били пресудни да то учини баш она, а не нека друга заједница. То је неке истраживаче навело на претпоставку да *Прва Климентова* јасно говори о примату римске катедре, читајући *Посланицу* као покушај римске арбитраже у решавању побуне именоване појмом *στάσις*.⁷ Поменуто „спорна питања“, за која се прецизира да су последица онога што су учинила „нека малобројна лица, будући дрска и самовољна“⁸, не

² *1Клим*, inscriptio.

Делови *Посланице* наведени раду цитирани су према: *Дела апостолских ученика*, прев. Атанасије Јевтић. Врњачка Бања–Требиње: Епархија Захумско-Херцеговачка и Приморска, 2002.

³ *Дела апостолских ученика*, прев. Атанасије Јевтић. Врњачка Бања–Требиње: Епархија Захумско-Херцеговачка и Приморска, 2002, 41.

⁴ Tomislav Šagi-Bunić, *Povijest kršćanske literature*. 2. izd. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1998, 68.

⁵ *Исто*, 69.

⁶ Holmes, *The Apostolic Fathers*, 33-4.

⁷ Врло опсежан преглед опречних ставова, како оних који су заступали схватање о Посланици као манифесту примата, тако и оних који су били другачијег мишљења, дат је у: Adolf W. Ziegler, *Neue Studien zum ersten Klemensbrief*. München: Manz Verlag, 1958, 117-120.

⁸ *1Клим* 1.1

доносе довољно детаља о проблему црквене заједнице у Коринту. Нешто више о природи побуне речено је у другим поглављима (1Клим 3.3; 44.6; 47.6), из чега се може делимично реконструисати суштина проблема: неки млађи чланови заједнице подстакли су друге на побуну против презвитера, услед које су ови били уклоњени са службе.⁹ У томе што је напад био усмерен на презвитере или јерархију, Римска Црква видела је значајну претњу по структуру Цркве. Заиста, нарушавање структуре могло је имати тешке импликације на еклисиолошком плану, што се примећује из ауторових упозорења коринтској заједници.

Посланица, однешена у Коринт од стране тројице делегата Римске Цркве (1Клим 65.1), имала је за циљ санирање насталих проблема и успостављање мира. Лексика везана за побуну и мир коју Климент употребљава у *Посланици* подсећа на политичку терминологију пореклом из старијег, класичног периода. Још је индикативније то што се најчешће употребљавани појмови (*εἰρήνη, στάσις, ἔρις*) присутни у опусима ретора из класичног периода јелинског беседништва – Демостена и Исократе, али и других аутора оног и познијег времена.¹⁰ То наводи на претпоставку да је аутор *Посланице* имао добро образовање и да је био упознат са класичном културом и традицијом, али и са покласичном, јелинистичком литературом. То што је главни циљ *Посланице* био богословског карактера, а што су за његово илустровање коришћени политички изрази, довољан је разлог да се претпостави увезаност садржаја и форме, односно тематике и жанра.¹¹ Целовита слика богословља овог списка, имајући ово на уму, може се задобити путем истраживања књижевног оквира – литерарног жанра и реторичке структуре – и анализом композиције *Посланице* на три нивоа: 1) садржинском или тематском, 2) жанровском и 3) реторичком. Пошто ће приказ тематске структуре бити донесен спорадично, прво ћемо нешто рећи о жанровском аспекту и реторичкој композицији списка.

⁹ Holmes, *The Apostolic Fathers*, 34.

¹⁰ Релевантан водич на ову тему представљају студије из: Breytenbach, Cilliers, and Laurence L. Welborn, eds. *Encounters with Hellenism: Studies on the First Letter of Clement*. Arbeiten zur Geschichte des antiken Judentums und des Urchristentums 53. Leiden; Boston: Brill, 2004.

¹¹ Холмс примећује да су жанровске особености овог списка за последицу имале само скромне информације о врсти проблема на који је реаговала Римска Црква, више о томе у: Holmes, *The Apostolic Fathers*, 34. Наша претпоставка стоји ближе мишљењу проф. Јовановића који сматра да је богословска интенција, превасходно еклисиолошког карактера, та која има примат у односу на жанр. Међутим, то не суспендује подједнак значај жанра, јер је богословље *Посланице* садржински усклађено са формалним елементима списка и његовом реторичком структуром. Упор.: Zdravko Jovanović, „Γένος συμβουλευτικόν i razrješenje konflikta u Klementovoj Prvoj poslanici Korinćanima,” *Bogoslovska smotra* 90, br. 1 (2020), 134-6.

У погледу књижевног жанра *Прве Климентове*, постоји општи консензус да се ради о епистоларној форми.¹² Одредницу „жанр“ не користимо случајно. Међу истраживачима *Прве Климентове* постало је уобичајено да се овај појам користи у вези са реториком. Ми правимо дистинкцију између литерарне композиције (епистоларног жанра) и реторичке структуре. У тематским водичима кроз списе апостолских отаца често се под жанром мисли на реторичку врсту са којом би се могао поистоветити овај спис. Пренебрегавање разлике између форме књижевног текста и врсте говора може навести на потенцијално погрешан приступ овом спису. Турен тачно указује да се „епистолографија и реторичка критика морају третирати као различите, комплементарне перспективе истих текстова и израза.“¹³ Иако се Дајсеново поједностављено разликовање између *писма* и *посланице* већ дуго времена сматра превазиђеним, не треба се занемарити чињеница да је *посланица* писано књижевно дело, док је беседа, иако не увек и не нужно, литерарно дело намењено за изговор, орално произношење. Ово је, наравно, једна шира дистинкција, која не претендује на строго разграничавање књижевног жанра и реторичке структуре, јер то и није могуће учинити. Антички теоретичари и сами су били свесни тога, што се види из Цицероновог одређења писма као „половичног дијалога или замене за прави дијалог“.¹⁴ Код позијих античких теоретичара може се приметити мешање категорија и њихово сливање, па тако код Деметрија Фалеронског наилазимо на посланицу саветодавног типа,¹⁵ у чему се примећује дефинисање епистоларне форме уз помоћ реторичке категорије (γένος συμβουλευτικόν). Знајући ово, можемо као најпрецизније одређење жанра *Прве Климентове* навести то да је она саветодавна посланица која, композиционо посматрано, има делиберативну реторичку структуру.¹⁶ Анализирање епистоларне форме биће важан чинилац ове дисертације јер се еклисиологија *Прве Климентове* не може разумети без схватања онога што „писмо говори о природи хришћанске ἐκκλησία и како

¹² Odd Magne Bakke, *Concord and Peace: A Rhetorical Analysis of the First Letter of Clement with an Emphasis on the Language of Unity and Sedition*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2001, 277.

¹³ Lauri Thurén, "Epistolography and Rhetoric: Case Not Closed," in *Paul and Ancient Rhetoric: Theory and Practice in the Hellenistic Context*, ed. Stanley E. Porter and Bryan R. Dyer. Leiden; Boston: Brill, 2016, 142.

¹⁴ *Cic. Ad Fam.* 12, 30, 1 у: Abraham J. Malherbe, *Ancient Epistolary Theorists*. Atlanta: Scholars Press, 1988, 12.

¹⁵ Malherbe, *Ancient Epistolary Theorists*, 38.

¹⁶ Janelle Peters, "1 and 2 Clement," in *The Cambridge Companion to the Apostolic Fathers*, ed. Michael F. Bird and Scott Harrower. Cambridge: Cambridge University Press, 2021, 195.

само писмо функционише као практична разрада ових еклисиолошких претпоставки.“¹⁷ Другим речима, епистоларна форма као жанровски оквир *Прве Климентове* мора се посматрати у дијалогу са њеним теолошким садржајем,¹⁸ јер је то једини начин да се појми и њено еклисиолошко, али и есхатолошко учење.

Реторичка структура додатно прецизира тему *Посланице*. Њен садржај може се сагледати у светлу *partes orationis*, чиме се олакшава уочавање и груписање тематских јединица и делимично предвидети динамика преласка са једне на другу тематску јединицу уз помоћ формалних елемената припадајућих сваком од пет општих делова говора или, како их назива Портер, макрореторичких јединица: *exordium*, *narratio*, *partitio*, *probatio* и *peroratio*.¹⁹ Пошто је прецизно одређивање функције реторичке структуре важно за схватање богословских финеса, самим тим и интегралног теолошког смисла *Посланице*, потребно је следити методологију којом се реторичка структура рашчлањује на ситније честице у сврху одређивања онога што се такође назива *στάσις*, што у техничком смислу представља тему око које се структурира говор.²⁰ Други релевантан чинилац разумевања реторичке структуре јесу микрореторички елементи, који се могу поистоветити са оним што читамо у уџбеницима са говорничким вежбама, такозваним *προϋμνάσματα* (екфразе, хрија, пример или *exemplum*, поређење итд.).²¹ У раду ћемо настојати и да идентификујемо интертекстуалне везе са беседништвом класичног периода, које су утицале на продубљивање богословске тематике, као што је случај са беседама насловљеним *περί ὁμολοίας*, које су подстицале зарађене стране на успостављање слоге и мира.²²

¹⁷ Barbara Ellen Bowe, *A Church in Crisis: Ecclesiology and Parenesis in Clement of Rome*. Harvard Dissertations in Religion 23. Minneapolis: Fortress Press, 1988, 76.

¹⁸ Исто тамо.

¹⁹ Stanley E. Porter. "Ancient Literate Culture and Popular Rhetorical Knowledge: Implications for Studying Pauline Rhetoric." In *Paul and Ancient Rhetoric: Theory and Practice in the Hellenistic Context*, edited by Stanley E. Porter and Bryan R. Dyer. Cambridge: Cambridge University Press, 2016, 110.

Портер, у ствари, првобитно говори о почетку, средини и крају, али у даљем тексту ту убраја и пет делова говора.

²⁰ Bowe, *A Church in Crisis*, 58.

²¹ Упор.: Афтоније Ретор. *ПРОГΥΜΝΑΣΜΑΤΑ ретора Афтонија: припремне вежбе за беседнике*. Превод, увод и напомене Војислав Јелић. Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска академија наука и уметности, 1997.

²² Clare K. Rothschild. "The Reception of Paul in 1 Clement." In *The Apostolic Fathers and Paul*, edited by Todd D. Still and David E. Wilhite. London – New York: Bloomsbury T&T Clark, 2016, 101 n. 2.

Део рада биће посвећен међусобном односу Павлове и Климентове *Посланице Коринћанима*, пре свега богословском утицају прве на другу, рецепцији, сличности и разликама. Павлова 1Кор експлицитно се помиње у *Првој Климентовој*: „Узмите Посланицу (вама) блаженога Павла Апостола.“ (1Клим 47.1). Дело се ослањало и на друге Павлове списе,²³ те је вредно позабавити се и овим аспектом *Посланице*.

Основни и централни предмет разматрања ове дисертације јесте богословска димензија списка, превасходно еклисиологија и есхатологија. Теологија *Прве Климентове* не своди се само на ове области, већ се у њој налазе и христолошки, пневматолошки и сотириолошки одељци, али две поменуте стоје у директној вези са епистоларном формом и реторичком структуром *Посланице*. И литерарна и реторичка форма (делиберативна посланица) подједнако су адекватне за саопштавање и обраду еклисиолошке проблематике. У инскрипцији *Прве Климентове* се за Цркву каже да је *ἡ παροικοῦσα*, што – осим што открива да је у питању писмо дијаспори²⁴ – наговештава и однос Цркве према свету, јер она странствује и само привремено борави у њему. Проблем раздора, зависти и свађа (*στάσις*, *ζῆλος*, *ἔρις*) и подстицај на слогу и јединство (*ὁμόνοια* и *σὺγκρασις*) треба посматрати у вези са реторичком структуром и политичком философијом оног времена.²⁵ Учење о јерархији изложено код Климента треба да се посматра у светлу позитивних и негативних *exempla* (особито оних пореклом из старозаветних књига), а поимање апостолског, светописамског и предањског ауторитета кроз енкомиијум употребљен у 1Клим 2.1-8. Тек исправним декодирањем кода, типа и тона *Посланице*, након што се увиди њен саветодавни карактер аналоган Игњатијевом или Поликарповом у *Посланици Филипљанима*, може се указати да се не ради о наметању ауторитета Римске Цркве другој заједници (примату), већ да је пре реч о пријатељској испомоћи сестринској Цркви, одакле се може сазнати више о односу локалне и универзалне Цркве.

Есхатолошка диманзија *Посланице* анализира се на исти начин – посредством идентификовања веза са композиционим јединицама списка. То да је и она у функцији превазилажења еклисиолошке кризе у којој се нашла Црква у Коринту може се приметити

²³ Више о рецепцији 1Кор и других Палових посланица у: Исто, 133-5.

²⁴ Lutz Doering. *Ancient Jewish Letters and the Beginnings of Christian Epistolography*. WUNT 298. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012, 471.

²⁵ Bakke, *Concord and Peace*, 235.

читањем анегдоте о фениксу, којом се илуструје будуће васкрсење мртвих, али која, као сегмент делиберативног говора, својом „дескриптивном драматиком“ подсећа на могућу награду или на могуће последице садашњег, неизмењеног стања.²⁶

Сумирано, предмет овог рада биће истраживање еклисиологије и есхатологије *Прве Климентове* у контексту њиховог корелирања са литерарном формом и реторичком структуром.

²⁶ Јовановић, „Γένος συμβουλευτικόν“, 135-6.

б) циљеви истраживања

- Истраживање еклисиологије *Прве Климентове посланице Коринћанима* уз осврт на друштвене и историјске околности Цркве у Риму и Коринту, а са тежиштем на увиђању веза између садржаја и форме Климентовог богословља. У том контексту обрадиће се Климентово схватање јединства и раздора, учење о јерархији и ауторитету (сукцесији). Посебна пажња биће посвећена питању примата, које ће се поимати кроз преиспитивање односа локалне и универзалне Цркве.
- Анализа есхатологије *Прве Климентове* има за циљ да прикаже Климентово учење о васкрсењу мртвих, као и да укаже на то како есхатологија служи као аргумент у превазилажењу еклисиолошке кризе у којој се нашла Црква у Коринту. У том смислу ће се разматрати *exempla*, међу којима је нарочито значајна прича о фениксу, као реторички алат којим се појачава и конкретизује есхатолошка порука текста.
- Утврђивање начина на који литерарни жанр и реторичка структура обликују богословску поруку *Посланице* и обрнуто – на који начин се поједине богословске теме могу представити коришћењем погодних књижевних облика. Ово подразумева испитивање читаве композиције, али и начина на који се тематске јединице и реторичка схема узајамно односе у изградњи целокупне аргументације списка.
- Рад има за циљ и да *Посланицу* смести у шири књижевни и културни контекст кроз анализу рецепције класичне и јелинистичке реторичке традиције, али и утицаја појединих књига Старог и још неформираниог Новог Завета. Биће указано на употребу политичке терминологије и философске баштине античких аутора, док ће посебна пажња бити посвећена питању интертекстуалне рецепције и богословског утицаја Павлових посланица на теологију и реторичку структуру *Прве Климентове*.

Основне хипотезе

- Еклисиологија и есхатологија *Прве Климентове посланице Коринћанима* не могу се разумети изоловано од литерарног жанра и реторичке структуре.
- Употреба класичне реторике, политичке терминологије и стоичких философских идеја открива образовање не само аутора, него и рецепијената *Посланице* одгојених у духу класичне *παιδεία-е*, али постоје и важни показатељи о значају онога што се у *1Клим* 21.8 назива „ἐν Χριστῷ παιδεία“, хришћанско начина живљења који подразумева жртву.
- *Прва Климентова* није сведочанство примата Римске Цркве, већ посланица написана у саветодавном и пријатељском духу, налик *Поликарповој Посланици Филипљанима* или Игњатијевим списима.
- Павлова *Прва посланица Коринћанима* представља важан позадински текст у анализи *Прве Климентове*. Упоредивањем ових списа могу се приметити специфични елементи Климентовог богословља које, макар по неким питањима, чак заузима и полемичан став према неким Павловим учењима (нпр. однос вере и дела).
- Есхатологији *Прве Климентове* није посвећено довољно пажње у ранијим студијама и коментарима, иако она представља важан сегмент Климентовог богословља у светлу кога се може правилно разумети еклисиологија списа, што ће рад покушати да докаже.

Методе истраживања

- Аналитичка метода биће коришћена за рашчлањивање тематске и композиционе структуре на мање јединице у циљу идентификовања конститутивних богословских и литерарних јединица.
- Интертекстуална метода послужиће за анализирање односа *Прве Климентове* са њој претходећим списима, како библијским тако и оним који припадају класичној традицији.
- Одређени приступи карактеристички за историјско-критичку методологију, нпр. *Formgeschichte* (историја форми) и *Traditionsgeschichte* (историја предања) биће коришћени за уочавање жанровских особености текста.
- Компаративни метод биће коришћен за поређење богословских учења *Прве Климентове* и *Прве посланице Коринћанима* Светог апостола Павла у сврху уочавања сличности и разлика.
- Синтетички метод биће употребљен за извођење коначког закључка на основу сазнања до којих се дошло применом претходних метода.

Значај истраживања

- Основна вредност рада огледа се у томе што се фокусира на један од најранијих патристичких текстова који је имао велики ауторитет у древној Цркви, о чему сведочи и његова тадашња употреба у склопу богослужења. Ипак, овом спис није исувише често истраживан нити коментарисан у савремено доба, што оставља простора за нове приступе и истраживања.
- Први пут до сада обрађују се и еклисиологија и есхатологија заједно. О есхатологији *Прве Климентове* написано је мало, а еклисиологија се углавном посматрала самостално. Анализом литерарне форме и реторичке структуре, рад доприноси разумевању начина на који су се обликовале еклисиологија и есхатологија ове *Посланице*.
- Дисертација доноси помирљиво решење питања примата засновано на до сада непримећеним разликовањем одређених књижевних форми код античких теоретичара.
- Методолошким приступом заснованим на синтези библистике, патристике и књижевне теорије, рад омогућује да текст буде дубински прочитан, доносећи свеже и нове закључке.

Композиција студије

Према прелиминарној структури рад би се састојао од једанаест компоненти: садржаја, списка скраћеница, увода, пет поглавља, закључка, резимеа и библиографије.

Уводни део садржи мотиве, циљеве и истраживачка питања. У њему се постављају основне хипотезе и представља методологија. Такође, даје се преглед досадашњих студија, чиме се поставља оквир за даље истраживање теме дисертације.

Главни део рада састоји се од пет поглавља која садрже по неколико јединица груписаних у веће целине.

Први део посвећен је **Друштвено-историјском и књижевном контексту *Прве Климентове***. У њему се истражује ситуација у којој су се налазиле Римска и Коринтска Црква у време писања *Посланице* и доносе се подаци о Светом Клименту Римском. Поред тога, анализира се тематика *Посланице* и разматра се њена интертекстуалност (класични и јелинистички извори, стоичка философија и рецепција Светог Писма), а посебна пажња посвећена је Павловом утицају и рецепцији његове *Прве посланице Коринћанима* у *Првој Климентовој*.

Други део носи назив **Литерарна форма** и њен основни задатак је да преиспита и дефинише жанровску припадност текста. Пошто се утврди да је у питању епистоларна форма, *Посланица* се интерпретира кроз поделу на прескрипт, тело и постскрипт.

Треће поглавље насловљено је **Реторичка структура**. У њему се испитује којој врсти беседе овј спис припада и указује се на његов делиберативни карактер. У складу са тим сазнањем, спроводи се макрореторичка анализа рашчлањивањем *Посланице* на *partes orationis* (exordium, narratio, partitio, probatio и peroratio). Потом следи приказ микрореторичке структуре и њених елемената (ἐγκύριον, exemplum, παραίεσις итд.), а на

крају овог одељка се разматра рецепција одређених тема античке реторике и истражује се њихова функција у аргументацији.

Четврто поглавље носи наслов **Еклисиологија Прве Климентове** и подељено је на више мањих целина. У првој се испитује Климентово схватање природе Цркве, симболички језик и представље којима се она илуструје у тексту. Анализирају се питања везана за јерархију, поредак и апостолску сукцесију. Посебан акценат стављен је на испитивање проблема схизме и раздора у односу на слогу и јединство. Идентификују се и разматрају начини превазилажења проблема у Коринтској Цркви, а последња целина је посвећена питању примата и могућем новом решењу овог проблема.

Пето и последње поглавље главног дела дисертације названо је **Есхатологија Прве Климентове**. На основу епистоларног прескрипта интерпретира се статус Цркве као есхатолошке заједнице која привремено борави у свету. Осим тога, приказује се тема васкрсења посредством двеју слика које користи Климент: васкрсења као пројаве природног поретка и приче о фениксу која има посебну намену у оквиру *Посланице*. На самом крају поглавља указује се на повезаност есхатологије и еклисиологије, са посебним нагласком на значај есхатолошке перспективе за исправно разумевање еклисиологије *Прве Климентове*.

У **Закључку** се врши синтеза налаза, истиче се релевантност истраживане теме и указује на главне доприносе овог рада.

Прелиминарна структура рада

Садржај

Списак скраћеница

Увод

- 1.1. Мотиви истраживања
- 1.2. Предмет, циљеви и главна питања
- 1.3. Основне хипотезе
- 1.4. Методологија
- 1.5. Преглед досадашњих студија

1. Друштвено-историјски и књижевни контекст *Прве Климентове*

- 1.1 Аутор, адресати, време писања и главне теме
 - 1.1.1 Климент Римски
 - 1.1.2 Ситуација у Коринту
 - 1.1.3 Тематика *Посланице*
- 1.2 Интертекстуалност *Прве Климентове*
 - 1.2.1 Класични и јелинистички извори
 - 1.2.2 Рецепција стоичке философије
 - 1.2.3 Употреба старозаветних књига
 - 1.2.4 Рецепција новозаветних списа
 - 1.2.5 Апостол Павле, 1Кор и њен утицај

2. Литерарна форма

- 2.1. Утврђивање жанровске припадности *Прве Климентове*

2.2. Еπιστοларна композиција *Πосланице*

2.2.1. Еπιστοларни прескрипт

2.2.2. Τело *Πосланице*

2.2.3. Еπιστοларни постскрипт

3. Реторичка структура *Πρве Κλιμεντοве*

3.1. Истраживање реторичке врсте

3.2. Макрореторичка анализа

3.2.1. *Exordium*

3.2.2. *Narratio*

3.2.3. *Partitio*

3.2.4. *Probatio*

3.2.5. *Peroratio*

3.3. Μικρореторички елементи

3.3.1. *ἐγκώμιον*

3.3.2. *exemplum*

3.3.3. *παραίνεσις*

3.3 Τеме античке реторике у функцији аргументовања

4. Еκκλесиологија *Πρве Κλιμεντοве*

4.1. Природа и идентитет Цркве

4.1.1. „ἡ παροικοῦσα“: екκlesiологија дијаспоре

4.1.2. Симболи Цркве (Τело, стадо, војска)

4.2. Јерархија и поредак

4.2.1. Левитска аналогија

4.2.2. Апостолско Предање и сукцесија

4.2.3. Покоравање и дисциплина заједнице

4.3. Схизма и раздор наспрам слоге и јединства

4.4. Превазилажење проблема

4.4.1. *μετάνοια*

4.4.2. *ὑποτάσσω* и *ὑποταγή*

4.4.3. *ἐν Χριστῷ παιδεΐα*

4.5. Питање примата

4.5.1. Однос Римске и Коринтске Цркве

4.5.2. *Γένος συμβουλευτικόν*

4.5.3. Опомињући, пријатељски, или мешовити тип посланице

4.5.4. Сличности и разлике са Поликарповом Посланицом Филиплјанима и Игњатијевим посланицама

4.5.5. Значај помињања Павла код Климента, Игњатија и Поликарпа за разрешење проблема

5. Есхатологија *Прве Климентове*

5.1. „ἡ παροικοῦσα“ и есхатолошки статус Цркве

5.2. Будуће васкрсење

5.2.1. Васкрсење и природни поредак

5.2.2. Прича о фениксу и њена функција

5.2.3. Есхатолошки мотиви као ретрички подстрек на покајање

5.3. Однос есхатологије и еклисиологије

Закључак

1.1. Синтеза изнених закључака

1.2. Релевантност предложених решења

1.3. Допринос дисертације

Резиме

Библиографија

Извори

Литература

Библиографија

Извори

1. Fischer, Joseph A. *Die Apostolischen Väter*. Schriften des Urchristentums 1. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.
2. Holmes, Michael W., ed. *The Apostolic Fathers: Greek Texts and English Translations*. 3rd ed. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2007.
3. Jaubert, Annie. *Clément de Rome: Épître aux Corinthiens*. Sources chrétiennes 167. Paris: Cerf, 1971; corrected ed. 2000.
4. Lightfoot, Joseph B. *The Apostolic Fathers. Part 1: S. Clement of Rome*. 2nd ed. 2 vols. London: Macmillan, 1890; repr. Grand Rapids: Baker, 1981.
5. *Дела апостолских ученика*, прев. Атанасије Јевтић. Врњачка Бања–Требиње: Епархија Захумско-Херцеговачка и Приморска, 2002.

Литература

1. Achtemeier, Paul J. *1 Peter: A Commentary on First Peter*. Hermeneia. Minneapolis, MN: Fortress, 1996.
2. Alexander, Loveday. *Acts in Its Ancient Literary Context: A Classicist Looks at the Acts of the Apostles*. London: T&T Clark, 2007.
3. Alexander, Loveday. *The Preface to Luke's Gospel: Literary Convention and Social Context in Luke 1.1–4 and Acts 1.1*. MSSNTS 78. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
4. Alexander, Philip S. "Epistolary Literature." In *Jewish Writings of the Second Temple Period: Apocrypha, Pseudepigrapha, Qumran Sectarian Writings, Philo, Josephus*, edited by M. E. Stone, 493–553. CRI 2/2. Assen: Van Gorcum; Philadelphia, PA: Fortress, 1984.
5. Alexander, Philip S. "Remarks on Aramaic Epistolography in the Persian Period." *Journal for the Study of Judaism* 23 (1992): 155–170.

6. Arzt, P. "The Epistolary Introductory Thanksgiving in the Papyri and in Paul." *Novum Testamentum* 36 (1994): 29–46.
7. Arzt-Grabner, P. *Philemon*. Kommentar zu den Texten aus der Umwelt des Neuen Testaments I. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003.
8. Arzt-Grabner, P., et al. *I. Korinther*. Kommentar zu den Texten aus der Umwelt des Neuen Testaments I. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006.
9. Aune, D. E. *The New Testament in Its Literary Environment*. Library of Early Christianity 8. Philadelphia, PA: Westminster Press, 1987.
10. Balz, H., and W. Schrage. *Die "Katholischen" Briefe: Die Briefe des Jakobus, Petrus, Johannes und Judas*. Neues Testament Deutsch 10. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993.
11. Barrett, C. K. *A Commentary on the Second Epistle to the Corinthians*. BNTC. London: A. & C. Black, 1973.
12. Bauckham, R. J. "Jude and the Relatives of Jesus in the Early Church." Edinburgh: T&T Clark, 1990.
13. Bauckham, R. J. *Jude, 2 Peter*. Word Biblical Commentary 50. Waco, TX: Word, 1983.
14. Bauckham, R. J. *The Theology of the Book of Revelation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
15. Bauer, D. R. *The Book of Acts in Its Palestinian Setting*. Edited by R. Bauckham. Grand Rapids, MI: Eerdmans; Carlisle: Paternoster, 1995.
16. Bauer, J. B. *Die Polykarpbibel*. Kommentierte Ausgabe der Polykarpbibel. Kommentare zu den Apostolischen Vätern 5. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1995.
17. Bauer, J. B. *Paulus und die neutestamentliche Epistelüberlieferung: Kontextualisierung und Analyse der Briefe an Philemon und an die Galater*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 276. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.

18. Bauer, W., and H. Paulsen. *Die Briefe des Ignatius von Antiochia und der Polykarpbrief*. 2nd ed. Handbuch zum Neuen Testament 18. Tübingen: Mohr Siebeck, 1985.
19. Becker, J. *Paulus: Apostel der Völker*. 2nd ed. Tübingen: Mohr Siebeck, 1992.
20. Berger, Klaus. *Apostelbrief und apostolische Rede: Zum Formular frühchristlicher Briefe*. *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 65 (1974): 191–231.
21. Berger, Klaus. *Formgeschichte des Neuen Testaments*. Heidelberg: Quelle & Meyer, 1984.
22. Berger, Klaus. *Hellenistische Gattungen im Neuen Testament. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.25.2 (1984): 1031–1432.
23. Berry, Kent L. “The Function of Friendship Language in Philippians 4:10–20.” In *Friendship, Flattery, and Frankness of Speech*, edited by John T. Fitzgerald, 147–176. Leiden: Brill, 1997.
24. Best, Ernest. *Galatians: A Commentary on Paul’s Letter to the Churches in Galatia*. Hermeneia. Philadelphia, PA: Fortress, 1979.
25. Betz, Hans Dieter. *2 Corinthians 8 and 9: A Commentary on Two Administrative Letters of the Apostle Paul*. Hermeneia. Philadelphia, PA: Fortress, 1985.
26. Bickmann, Erich. *Studien zur paulinischen Briefparänese am Beispiel des Ersten Thessalonicherbriefes*. *Forschungen zur Bibel* 86. Würzburg: Echter, 1998.
27. Bjerkelund, Carl Johan. *PARAKALÔ: Form, Funktion und Sinn der parakalô-Sätze in den paulinischen Briefen*. Oslo: Universitetsforlaget, 1967.
28. Breytenbach, Cilliers. *Paulus und Barnabas in der Provinz Galatien: Studien zu Apostelgeschichte 13f.; 16,6; 18,23 und den adressaten des Galaterbriefes*. *Arbeiten zur Geschichte des antiken Judentums und des Urchristentums* 38. Leiden: Brill, 1996.
29. Brown, Raymond E. *Introduction to the New Testament*. Anchor Bible Reference Library. New York: Doubleday, 1997.

30. Brox, Norbert. *Der erste Petrusbrief*. Evangelisch-Katholischer Kommentar II/21. Zürich: Benziger; Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1993.
31. Bultmann, Rudolf. *Der zweite Brief an die Korinther*. Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1976.
32. Bultmann, Rudolf. *Exegretica: Aufsätze zur Erforschung des Neuen Testaments*. Edited by E. Dinkler. Tübingen: Mohr Siebeck, 1967.
33. Burnet, Régis. *Épîtres et lettres: I-IIe siècle. Du Paul de Tarse à Polycarpe de Smyrne*. LeDiv 192. Paris: Cerf, 2003.
34. Buzón, Rosa. "Die Briefe der Polemärezi: Ihre Struktur und ihre Formeln." PhD diss., Heidelberg, 1984.
35. Byrskog, Samuel. "Co-Senders, Co-Authors and Paul's Use of the First Person Plural." *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 87 (1996): 230–250.
36. Calabi, Francesca. *Lettera di Aristeo a Filocrate*. Milan: Rizzoli, 1995.
37. Classen, C. J. *Rhetorical Criticism of the New Testament*. WUNT 128. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.
38. Clemens, D. M. Review of *Handbuch des neutestamentlichen Briefcorpus*, by D. Schwiderksi. *Journal of Near Eastern Studies* 64 (2005): 133–137.
39. Coleman, R. S. "Embedded Letters in Acts and in Jewish and Hellenistic Literature." PhD diss., Southern Baptist Theological Seminary, 1994.
40. Collins, R. F. *1 & 2 Timothy and Titus: A Commentary*. NTL. Louisville, KY: Westminster John Knox, 2002.
41. Contini, R. "Epistolary Evidence of Address Phenomena in Syriac and Biblical Aramaic." In *Solving Riddles and Untying Knots: Biblical, Epigraphic, and Semitic Studies in Honor of Jonas C. Greenfield*, edited by G. J. Brooke, J. C. VanderKam, and M. Sokoloff, 597–617. Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 1995.
42. Conzelmann, H. *Der erste Brief an die Korinther*. KEK 5. 12th ed. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1981.

43. Cowley, A. E. *Aramaic Papyri of the Fifth Century B.C.: Edited with Translation and Notes*. Oxford: Clarendon, 1923.
44. Crawford, S. W. "Has Esther Been Found at Qumran? 4QProto-Esther and the Esther Corpus." *Revue de Qumran* 17 (1996): 307–325.
45. Cross, F. M. "The Development of the Jewish Scripts." In *The Bible and the Ancient Near East: Essays in Honor of W. F. Albright*, edited by G. E. Wright, 133–202. London: Duckworth, 1970.
46. Dahl, Nils Alstrup. *Studies in Ephesians: Introductory Questions, Text & Edition-Critical Issues, Interpretation of Texts and Themes*. WUNT 131. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.
47. Davids, Peter H. *The Epistle of James: A Commentary on the Greek Text*. NIGTC. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1982.
48. Davids, Peter H. *The First Epistle of Peter*. NIC. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1990.
49. Davids, Peter H. *The First Letter of Peter: A Commentary on the Greek Text*. Translated by P. H. Davids. Waco, TX: Baylor University Press, 2008. Original German version: *Der erste Brief des Petrus*. THK 15/1. Leipzig: Evangelistal, 2005.
50. Deissmann, Adolf. "Prolegomena to the Biblical Letters and Epistles." In *Bible Studies: Contributions, Chiefly from Papyri and Inscriptions, to the History of the Language, the Literature, and the Religion of Hellenistic Judaism and Primitive Christianity*, 1–59. Edinburgh: T&T Clark, 1901.
51. Deissmann, Adolf. *Light from the Ancient East: The New Testament Illustrated by Recently Discovered Texts of the Graeco-Roman World*. Rev. ed. London: Hodder & Stoughton, 1927.
52. Devillers, Luc. "La lettre de Soumaïos et les Ioudaïoi johanniques." *Revue Biblique* 105 (1998): 556–581.

53. Devitt, Neil W. *St. Paul and Epictetus*. Minneapolis: University of Minnesota, 1954.
54. Diehl, Joachim. *Der Brief des Jakobus*. KEK 15. 12th ed. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984.
55. Dion, Paul-Eugène, with David Pardee and John D. Whitehead. “La lettre araméenne passe-partout et ses sous-espèces.” *Revue Biblique* 89 (1982): 528–575.
56. Dion, Paul-Eugène. “A Tentative Classification of Aramaic Letter Types.” *Society of Biblical Literature Seminar Papers* 1977: 415–441.
57. Dion, Paul-Eugène. “Aramaic Words for ‘Letter’.” *Semitica* 22 (1981): 77–88.
58. Dion, Paul-Eugène. “The Aramaic ‘Family Letter’ and Related Epistolary Forms in Other Oriental Languages and in Hellenistic Greek.” *Semitica* 22 (1981): 59–76.
59. *Dissertations, and Translations*. 3 vols. 2nd ed. London, 1889.
60. Doering, Lutz. “First Peter’s Eschatological ‘Program’ and the Delay of the Parousia: The Perspective of an Epistolary and Apocalyptic Writing.” In *The Catholic Epistles and Apostolic Tradition*, edited by Karl-Wilhelm Niebuhr and Robert W. Wall, 431–457. WUNT 343. Tübingen: Mohr Siebeck, 2013.
61. Doering, Lutz. “Jeremiah in Babylonian and Egyptian Judaism: Epistolary Communication with the Golah as Medium for Dealing with the Present.” In *Prophecy and Prophets in the Qumran Community: Selected Papers from the Qumran Section of the International Meeting in Oslo 1998*, edited by Armin Lange et al., 43–72. Leiden: Brill, 2002.
62. Doering, Lutz. *Schabbat: Sabbatshalochah und -praxis im antiken Judentum und Urchristentum*. TSAJ 78. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999.
63. Doty, William G. “The Classification of Epistolary Literature.” *Catholic Biblical Quarterly* 31 (1969): 183–199.
64. Doty, William G. *Letters in Primitive Christianity*. Guides to Biblical Scholarship, NT Series. Philadelphia, PA: Fortress, 1973.

65. Dryden, J. de Waal. *Theology and Ethics in 1 Peter: Paraenetic Strategies for Christian Character Formation*. WUNT 2/209. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.
66. Ebel, E. *Die Attraktivität früher christlicher Gemeinden: Die Gemeinde von Korinth im Spiegel griechisch-römischer Vereine*. WUNT 217. Tübingen: Mohr Siebeck, 2004.
67. Elliott, John H. "Peter, Silvanus and Mark in 1 Peter and Acts: Sociological-Exegetical Perspectives on a Petrine Group in Rome." In *Wort in der Zeit: FS K. H. Rengstorf*, edited by W. Haubeck and M. Bachmann, 250–267. Leiden: Brill, 1980.
68. Elliott, John H. *1 Peter: A New Translation with Introduction and Commentary*. AB 37B. New York: Doubleday, 2000.
69. Elliott, John H. *A Home for the Homeless: A Social-Scientific Criticism of 1 Peter, Its Situation and Strategy*. Philadelphia, PA: Fortress, 1981; 2nd ed., London: SCM, 1982.
70. Elliott, John K. *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
71. Ellis, Edward E. "Paul and Co-Workers." In *Prophecy and Hermeneutic in Early Christianity: New Testament Essays*. WUNT 18. Tübingen: Mohr Siebeck, 1978.
72. Emert, Klaus. *Briefsorten: Untersuchungen zur Theorie und Empirie der Textklassifikation*. Reihe Germanistische Linguistik 118. Tübingen: Niemeyer, 1997.
73. Exler, Francis Xavier J. *The Form of the Ancient Greek Letter: A Study in Greek Epistolography*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 1923.
74. Fitzmyer, Joseph A. "Aramaic Epistolography." *Semitica* 22 (1981): 57–75.
75. Fitzmyer, Joseph A. "Some Notes on Aramaic Epistolography." *Journal of Biblical Literature* 93 (1974): 201–225.
76. Fitzmyer, Joseph A. "The Syntax of kī, kīy in the Aramaic Texts from Egypt and in Biblical Aramaic." *Biblica* 38 (1957): 170–184.

77. Fitzmyer, Joseph A., and Daniel J. Harrington. *A Manual of Palestinian Aramaic Texts (Second Century B.C.–Second Century A.D.)*. Rome: Biblical Institute Press, 1978.
78. Francis, Fred O. “The Form and Function of the Opening and Closing Paragraphs of James and 1 John.” *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 70 (1979): 110–126.
79. Freudenburg, Alexander. *Alexander Polyhistor und die von ihm benutzten Reste jüdischer und samaritanischer Geschichtswerke I–II (Die hellenistische Schule II–II)*. Hildesheim: Olms, 1972.
80. Friedrich, Gerhard. “Lohmeyers These über das paulinische Briefpräskript kritisch beleuchtet.” *Theologische Literaturzeitung* 81 (1956): 343–346.
81. Furnish, Victor P. *II Corinthians*. AB 32A. Garden City, NY: Doubleday, 1984.
82. Gaffi, M. *Land, Center and Periphery in the Second Temple Jewish Literature*. JSPSup 21. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1997.
83. Garcia Martinez, Florentino. “Epistles of the Patriarchs in Qumran Texts.” In *Follow the Wise: Studies in Jewish History and Culture in Honor of L. I. Levine*, edited by Z. Weiss et al., 110–128. Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2010.
84. Gerber, C. *Paulus und seine ‘Kinder’: Studien zur Beziehungsmetaphorik der paulinischen Briefe*. BZNW 152. Berlin: De Gruyter, 2005.
85. Gibson, K. A., and A. D. Morrison. “Introduction: What Is a Letter?” In *Ancient Letters*, 1–16. London: Routledge, 2007.
86. Grabbe, L. L. *Judaism from Cyrus to Hadrian*. 2 vols. London: SCM, 1994. One volume edition, London: Continuum, 2004, 2008.
87. Grässer, E. *Der zweite Brief an die Korinther: Kapitel 1,1–7,16*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.
88. Greenfield, J. C. “The Languages of Palestine, 200 B.C.E.–200 C.E.” In *Al Kanfei Yonah: Collected Studies of Jonas C. Greenfield on Semitic Philology*, edited by S. M. Paul, M. E. Stone, and A. Pinnick, 345–362. Jerusalem: Magnes, 2001.

89. Gregory, A. "I Clement: An Introduction." In J. Foster, ed., *The Writings of the Apostolic Fathers*, 32–56. London: T&T Clark, 2007.
90. Grossfeld, B. *The Targum Sheni to the Book of Esther: A Critical Edition Based on MS. Sassoon 282 With Critical Apparatus*. New York: Sepher-Hermon Press, 1994.
91. Guttengberger, G. *Passio Christianae: Die altgermanityrologische Position des Ersten Petrusbriefes*. SBS 223. Stuttgart: Kath. Bibelwerk, 2010.
92. Hadas, M., ed. and trans. *Aristeas to Philocrates (Letter of Aristeas)*. New York: Harper, 1951.
93. Harnack, Adolf von. *Die Briefsammlung des Apostels Paulus und die anderen vorkonstantinischen christlichen Briefsammlungen: Sechs Vorlesungen aus der alten Literaturgeschichte*. Leipzig: Hinrichs, 1926.
94. Harris, J. R. *The Rest of the Words of Baruch: A Christian Apocalypse of the Year 136 A.D. The Text Revised with Introduction and Notes*. London: Clay, 1889.
95. Hayward, C. T. R. *The Targum of Jeremiah*. The Aramaic Bible 12. Edinburgh: T&T Clark, 1987.
96. Head, P. M. "Letter Carriers in the Ancient Jewish Epistolary Material." In *Jewish and Christian Scripture as Artifact and Canon*, edited by C. A. Evans and H. D. Zacharias, 153–70. London: T&T Clark, 2009.
97. Head, P. M. "Named Letter-Carriers among the Oxyrhynchus Papyri." *Journal for the Study of the New Testament* 31 (2009): 279–299.
98. Heckel, Ulrich. *Der Segen im Neuen Testament: Begriff, Formen, Gesten, mit einem praktisch-theologischen Ausblick*. WUNT 2/200. Tübingen: Mohr Siebeck, 2002.
99. Heckel, Ulrich. *Der Segen im Neuen Testament: Studien zu Gestalt und Funktion des Segens im Urchristentum*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1996.
100. Hengel, Martin. *Judaism and Hellenism: Studies in Their Encounter in Palestine during the Early Hellenistic Period*. 2 vols. London: SCM, 1974; repr. Tübingen: Mohr Siebeck, 1988.

101. Hezser, Catherine. *Jewish Literacy in Roman Palestine*. TSAJ 81. Tübingen: Mohr Siebeck, 2001.
102. Holmes, M. *Polycarp of Smyrna, Epistle to the Philippians*. In *The Writings of the Apostolic Fathers*, edited by P. Foster.
103. Holtz, T. *Die Offenbarung des Johannes*. Edited by K.-W. Niebuhr. NTD 12. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008.
104. Holtz, T. *Zum Selbstverständnis des Apostels Paulus*. In *Geschichte und Theologie des Urchristentums: Gesammelte Aufsätze*, edited by E. Reinmuth and C. Wolff, 169–189. WUNT 57. Tübingen: Mohr Siebeck, 1991.
105. Holzberg, N. “Der griechische Briefroman: Versuch einer Gattungstypologie.” In *Briefroman*, 1–52. Tübingen: Narr, 1986.
106. Holzberg, N., ed. *Der griechische Briefroman: Gattungsprologie und Textanalyse*. Classica Monacensia. Tübingen: Narr, 1986.
107. Horrell, D. G. *The Social Ethos of the Corinthian Correspondence: Interests and Ideology from 1 Corinthians to 1 Clement*. SNTSW. Edinburgh: T&T Clark, 1996.
108. Horsley, Richard A. *Paul and Empire: Religion and Power in Roman Imperial Society*. Harrisburg, PA: Trinity Press International, 1997.
109. Hübner, H. “Überlegungen zur ursprünglichen Bedeutung des Ausdrucks ‘katholische Kirche’.” In *Väter der Kirche: Ekklesiastisches Denken von den Anfängen bis zur Gegenwart*, edited by J. Arnold, J. Berndt, and R. M. W. Stamm, 93–106. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004.
110. Hvalvik, R. *The Struggle for Scripture and Covenant: The Purpose of the Epistle of Barnabas and Jewish-Christian Competition in the Second Century*. WUNT 2/82. Tübingen: Mohr Siebeck, 1996.
111. Johnson, Luke Timothy. *The Letter of James*. Anchor Bible, vol. 37A. New York: Doubleday, 1995.

112. Karrer, M. *Die Johannesoffenbarung als Brief: Studien zu ihrem literarischen, historischen und theologischen Ort*. FRLANT 140. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1986.
113. Karrer, M., W. Kraus, eds., assisted by M. Meiser. *Die Septuaginta: Texte, Kontexte, Lebenswelten. Internationale Fachtagung veranstaltet von Septuaginta Deutsch (LXX.D), Wuppertal 20–23. Juli 2006*. WUNT 219. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008.
114. Kelly, J. N. D. *The Epistles of Peter and of Jude*. BNTC. London: A. & C. Black, 1969.
115. Kloppenborg, J. S. “Diaspora Discourse: The Construction of Ethos in James.” *New Testament Studies* 53 (2007): 242–270.
116. Klutz, T. E. *Rewriting the Testament of Solomon: Tradition, Conflict and Identity in a Late Antique Pseudepigraphon*. LSTS 53. London: T&T Clark, 2005.
117. Knopf, R., ed. *Ausgewählte apostolische Väter*. 3rd ed. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1912.
118. Kobler, F. *Letters of Jews through the Ages: From Biblical Times to the Middle of the Eighteenth Century. An Anthology with Introduction, Biographical Notes and Historical Comments*. 2 vols. London: Ararat Publishing Society, 1952.
119. Koskeniemi, H. *Studien zur Idee und Phraseologie des griechischen Briefes bis 400 n. Chr.* AASF Ser. B 102,2. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia, 1956.
120. Kramer, W. *Christos Kyrios Gottessohn: Untersuchungen zu Gebrauch und Bedeutung der christologischen Bezeichnungen bei Paulus und den vorpaulinischen Gemeinden*. ATANT 44. Zürich: Zwingli-Verlag, 1963.
121. Kratz, R. G. “Der Brief des Jeremia.” In *Das Buch Baruch*, edited by O. H. Steck, R. G. Kratz, and I. Kottsieper, 71–108. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004.
122. Kreinerck, C. M. 2. *Thessaloniker*. PapKNT 3. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010.

123. Kumitzz, C. *Der Brief als Medium des Neuen Testaments: Untersuchungen zur historischen und epistolographischen Gestalt des Philemonbriefs*. Europäische Hochschulschriften, Reihe 23, Theologie 787. Frankfurt am Main: P. Lang, 2004.
124. Lange, D. R. "The Epistula in Ancient Scientific and Technical Literature, with Special Reference to Medicine." In *Ancient Letters*, edited by R. Morello and A. D. Morrison, 211–234. Oxford: Oxford University Press, 2007.
125. Lee, K.-J. *The Authority and Authorization of Torah in the Persian Period*. CBET 64. Leuven: Peeters, 2011.
126. Lieu, J. M. "Grace to You and Peace": The Apostolic Greeting. *Revue Biblique* 85 (1985/86): 161–178.
127. Lieu, J. M. *Christian Identity in the Jewish and Graeco-Roman World*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
128. Lindenberger, J. M. "Letters." EDS 1 (2000): 480–485.
129. Lindenberger, J. M. *Ancient Hebrew and Aramaic Letters*. 2nd ed. SBLWAW 14. Atlanta: SBL, 2003.
130. Loader, W. *Enoch, Levi, and Jubilees on Sexuality: Attitudes towards Sexuality in the Early Enoch Literature, the Aramaic Levi Document, and the Book of Jubilees*. Grand Rapids: Eerdmans, 2007.
131. Lohmeyer, E. *Probleme paulinischer Theologie: 1. Briefliche Grußüberschriften*. *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft* 26 (1927): 158–173.
132. Lona, H. *Der erste Clemensbrief*. KAV 2. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998.
133. Luck, G. *Brief und Epistel in der Antike*. *Antike und Abendland* 7 (1961): 77–84.
134. Lüdemann, G. *Paulus, der Heidenapostel*. 2nd ed. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1977.
135. Luijendijk, A. *Greetings in the Lord: Early Christians and the Oxyrhynchus Papyri*. HTS 60. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2008.

136. Malherbe, A. J. *Ancient Epistolary Theorists*. SBLSBS 19. Atlanta, Ga.: Scholars Press, 1988.
137. Marcheskie, C. "Schreiben Christen andere Briefe als Heiden? Zur brieflichen Kommunikation in der kaiserzeitlichen Antike." In *Mediengeschichtliche Perspektiven: Antike Information und Kommunikation vom Alten Ägypten bis Byzanz*, edited by J. Wiesehöfer and S. J. Seidl, 113–130. Berlin: Akademie-Verlag, 2006.
138. Martin, R. P. *2 Corinthians*. WBC 40. Waco, Tex.: Word, 1996.
139. Martin, T. W. *Metaphor and Composition in 1 Peter*. SBLSDS 131. Atlanta, Ga.: Scholars Press, 1992.
140. McLay, T. *The OG and TH Versions of Daniel*. SBLSCS 43. Atlanta: Scholars Press, 1996.
141. Merz, A. *Die fiktive Selbstausslegung des Paulus: Intertextuelle Studien zur Intention und Rezeption der Pastoralbriefe*. NTOANT 55. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht; Fribourg: Academic Press, 2004.
142. Metzger, B. M. *A Textual Commentary on the Greek New Testament: A Companion Volume to the United Bible Societies' Greek New Testament (4th rev. edition)*. 2nd ed. Stuttgart: Dt. Bibelgesellschaft, 1994.
143. Metzger, B. M. *Considérations paléographiques introduction, texte critique, traduction et notes. Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 132, no. 2 (1987): 327–346.
144. Mitchell, A. C. "Greet the Friends by Name": *Greco-Roman Perspectives on Friendship in the New Testament*. SBLRBS 34. Atlanta: Scholars Press, 1993.
145. Mitton, C. L. "The Relationship between 1 Peter and Ephesians." *Journal of Theological Studies* 1 (1950): 67–73.
146. Moffatt, J. *An Introduction to the Literature of the New Testament*. 3rd rev. ed. Edinburgh: T&T Clark, 1918.

147. Morello, R., and A. D. Morrison, eds. *Ancient Letters: Classical and Late Antique Epistolography*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
148. Moreschini, C., and E. Norelli. *Early Christian Greek and Latin Literature: A Literary History* (2 vols.). Peabody, Mass.: Hendrickson, 2005.
149. Müller, J. “*Briefe und Responsen als epistolographische Lehrgattung: Untersuchungen zur Funktion und Geschichte der Lehranstalt für die römischen Kaiserzeit.*” *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 55 (1984): 35–36.
150. Murphy-O’Connor, J. *Paul the Letter-Writer*. Good News Studies 41. Collegeville, Minn.: Liturgical Press, 1995.
151. Niese, B., ed. *Flavii Iosephi opera: Editit et apparatu critico instruxit*. 7 vols. Berlin: Weidmann, 1885–1895.
152. Nisula, T. “*Time has passed since you sent your letter*”: Letter Phraseology in 1 and 2 Maccabees. *Journal for the Study of Judaism* 40 (2009): 201–222.
153. Nodet, É. *Flavius Iosephus, Les Antiquités Juives: établissement du texte, traduction et notes*. 4 vols. Paris: Cerf, 1992, 1995, 2001, 2010.
154. Nodet, É. *Josèphe dans le livre des Samuels*. In J. S. D. Cohen and J. J. Schwartz, eds., *Studies in Iosephus and the Varieties of Ancient Judaism*, 141–167.
155. Nodet, É. *Iosephus and the Pentateuch*. *Journal for the Study of Judaism* 28 (1997): 154–194.
156. Nodet, É. *La crise maccabéenne: Historiographie juive et traditions bibliques*. Paris: Cerf, 2005.
157. Nodet, É. *The Text of 1–2 Kings used by Iosephus*. In *The Books of Kings: Sources, Composition, Historiography and Reception*, ed. A. Lemaire and B. Halpern, 401–46. Leiden: Brill, 2010.
158. O’Brien, P. T. *Introductory Thanksgivings in the Letters of Paul*. Novum Testamentum Supplements 49. Leiden: Brill, 1977.
159. O’Brien, P. T. *The Epistle to the Philippians*. New International Greek Testament Commentary. Grand Rapids, Mich.: Eerdmans; Carlisle: Paternoster, 1991.

160. O'Neill, J. C. *Paul Wrote Some of All, But Not All of Any*. The Pauline Canon. Edited by E. E. Porter. Leiden: Brill, 2004.
161. Painter, J. *James the First Catholic Epistle*. In K.-W. Niebuhr and R. W. Wall, eds., *The Catholic Epistles and Apostolic Tradition*, 181–432. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009.
162. Patzig, H. *Der Zweite Petrusbrief und der Judasbrief*. Kommentar. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1992.
163. Penner, T. C. *The Epistle of James and Eschatology: Re-Reading an Ancient Christian Letter*. Journal for the Study of the New Testament Supplement Series 121. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1996.
164. Pérez Fernández, M. T. *Introducción crítica al estudio de los Papiros del Nuevo Testamento: Cartas y Evangelios*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1984.
165. Pillhofer, P. *Philippibrief. Band I: Die erste christliche Gemeinde Europas*. WUNT 87. Tübingen: Mohr Siebeck, 1995.
166. Polycarp. *Epistle to the Philippians*. In P. Foster, ed., *The Writings of the Apostolic Fathers*. London: T&T Clark, 2007.
167. Polycarp. *The Epistle of Polycarp to the Philippians*. In J. B. Lightfoot, *The Apostolic Fathers, Part II: S. Ignatius, S. Polycarp. Revised Texts with Introductions, Notes, Dissertations, and Translations*. London: Macmillan, 1889.
168. Polykarp, B. *Epistula ad Philippenses*. In K. Aland, ed., *Synoptische Ausgabe der drei ältesten christlichen Märtyrerakten*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983.
169. Porter, S. E. *Discourse Analysis and the New Testament: Approaches and Results*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1999.
170. Prasad, J. *Foundations of the Christian Way of Life According to 1 Peter 1, 13–25: An Exegetico-Theological Study*. AnBib 140. Rome: Pontificio Istituto Biblico, 2000.

171. Pratscher, W. *Der Herrenbruder Jakobus und die Jakobusbrieftradition*. FRLANT 139. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987.
172. Prior, M. *Paul the Letter-Writer and the Second Letter to Timothy*. JSNTSup 23. Sheffield: JSOT Press, 1989.
173. Reinartz, A. *We, You, They: Boundary Language in 4QMMT and the New Testament Epistles*. In *Text, Thought, and Practice in Qumran and Early Christianity: Proceedings of the Ninth International Symposium of the Orion Center for the Study of the Dead Sea Scrolls and Associated Literature, January 2004*. Edited by R. A. Clements and D. R. Schwartz. STDJ 84. Leiden: Brill, 2009, 89–105.
174. Reuman, J. *Philippians, Especially Chapter 4 as a Letter of Friendship: Observations on a Checkered History of Scholarship*. In J. T. Fitzgerald, ed., *Friendship, Flattery, and Frankness of Speech*, 83–106. Leiden: Brill, 1996.
175. Richards, E. R. *Paul and First-Century Letter Writing: Secretaries, Composition and Collection*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press, 2004.
176. Richards, E. R. *The Secretary in the Letters of Paul*. WUNT 42. Tübingen: Mohr Siebeck, 1991.
177. Rosenmeyer, P. A. *Ancient Epistolary Fictions: The Letter in Greek Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
178. Rosenthal, F., ed. *Aramaic Handbook*. 2 vols. Wiesbaden: Harrassowitz, 1967.
179. Rothschild, C. K. *Luke–Acts and the Rhetoric of History: An Investigation of Early Christian Historiography*. WUNT 2/175. Tübingen: Mohr Siebeck, 2004.
180. Ruf, T. M. *Die heiligen Propheten, eure Apostel und ich: Metatextuelle Studien zum zweiten Petrusbrief*. WUNT 2/300. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.
181. Sandnes, K. O. “Revised Conventions in Early Christian Paraenesis – ‘Working Good’ in 1 Peter as an Example.” *Early Christian Paraenesis in Context*. Edited by J. Starr and T. Engberg Pedersen. BZNW 125. Berlin: De Gruyter, 2004.

182. Scheffler, K. H. "Bruder." In *Reallexikon für Antike und Christentum* (RAC), vol. 2, 63–139. Stuttgart: Hiersemann, 1954.
183. Schenk, W. *Die Philipperbriefe des Paulus: Kommentar*. Stuttgart: Kohlhammer, 1984.
184. Schindler, F., and W. Stenger. *Studien zum neutestamentlichen Briefformular*. *Novum Testamentum et Orbis Antiquus / Studien zur Umwelt des Neuen Testaments* 11. Leiden: Brill, 1987.
185. Schlatter, A. *Der Brief des Jakobus*. Stuttgart: Calwer, 1932.
186. Schlier, H. *Der Brief an die Epheser*. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament (EKK) 10. 6th ed. Düsseldorf: Patmos, 1963.
187. Schlier, H. *Der Brief an die Galater*. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament (EKK) 7. 6th ed. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1989.
188. Schmidt, W. *Untersuchungen zur Fälschung historischer Dokumente bei Pseudo-Aristeas*. Bonn: Habelt, 1986.
189. Schmithals, W. *Der Römerbrief: Ein Kommentar*. Gütersloher Verlagshaus: Gütersloh, 1988.
190. Schmitt, A. „Die griechischen Danieltexte (‘θ’ und ‘ο’) und das Theodotionproblem.“ *Biblische Zeitschrift* 36 (1992): 16–49.
191. Schmitt, H. H. *Untersuchungen zur Geschichte Antiochos' des Großen und seiner Zeit (III.–II. Jahrhundert)*. Einzelschriften 6. Wiesbaden: Steiner, 1964.
192. Schmitt, R. „Die Sprachverhältnisse in den Ostprovinzen des Römischen Reiches.“ *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 2.29.2 (1983): 535–586.
193. Schmitt, T. *Patroklos und die Homosexualität: Sozial- und mentalitätsgeschichtliche Untersuchungen zum 1. Clemensbrief*. Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche 110. Berlin: De Gruyter, 2002.
194. Schnelle, U. *Die Johannesbriefe*. Handbuch zum Neuen Testament 17. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.

195. Schnelle, U. *Einleitung in das Neue Testament*. 6th ed. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.
196. Schnelle, U. *Einleitung in das Neue Testament*. 6th ed. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.
197. Schnider, F., and W. Stenger. *Studien zum neutestamentlichen Briefformular*. Novum Testamentum et Orbis Antiquus/Series Minor 11. Leiden: Brill, 1987.
198. Schnuck, K.-D. „1 Makkabäerbuch.“ *Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit* 1.4 (1980): 289–373.
199. Schoedel, W. R. „Polycarp of Smyrna and Ignatius of Antioch.“ *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 2.27.1 (1993): 2727–2858.
200. Schrage, W. *Der erste Brief an die Korinther*. 4 vols. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament 7. Düsseldorf: Benziger; Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1991–2001.
201. Schrage, W. *Der erste Brief an die Korinther*. 4 vols. Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament 7. Düsseldorf: Benziger; Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1991–2001.
202. Schreiner, J. *Segen Gottes Heil*.
203. Schüller, S. „Some Problems Connected with the Supposed Common Ancestry of Jews and Spartans and Their Relations during the Last Three Centuries B.C.“ *Journal of Semitic Studies* 1 (1956): 257–267.
204. Schürer, E. *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.–A.D. 135)*. 3 vols. Revised and edited by G. Vermes et al. Edinburgh: T&T Clark, 1973–87.
205. Schüssler Fiorenza, E. *The Book of Revelation: Justice and Judgment*. Philadelphia: Fortress, 1985.
206. Schwartz, D. R. „‘Judaean’ or ‘Jew’? How Should We Translate Ioudaios in Josephus?“ In *Jewish Identity in the Greco-Roman World / Jüdische Identität in der*

- griechisch-römischen Welt*, edited by J. Frey, D. R. Schwartz, and S. Grippentrog, Ancient Judaism and Early Christianity 71. Leiden: Brill, 2007, 3–27.
207. Schwartz, D. R. „Josephus’ Tobias: Back to the Second Century?“ In *Jews in a Graeco-Roman World*, edited by M. Goodman, 90–106. Oxford: Oxford University Press, 1998.
208. Schwartz, D. R. *2 Maccabees*. Commentaries on Early Jewish Literature. Berlin: de Gruyter, 2008.
209. Schwartz, D. R. *Agrippa I: The Last King of Judaea*. Texte und Studien zum antiken Judentum 23. Tübingen: Mohr Siebeck, 1990.
210. Schwartz, D. R. *Flavius Josephus, Against Apion: Translation and Commentary*. Vol. 10 of *Flavius Josephus, Translation and Commentary*. Jerusalem: Yad Ben-Zvi, 2007.
211. Schwartz, S. „Conversion to Judaism in the Second Temple Period: A Functionalist Approach.“ In *Studies in Josephus and the Varieties of Ancient Judaism*, edited by S. J. D. Cohen and J. J. Schwartz, 223–236. Leiden: Brill, 2008.
212. Schwartz, S. „Josephus’ Irenaeus: The Destruction of the Gerizim Temple and Judaeo-Samaritan Relations.“ *Jewish History* 7 (1993): 9–25.
213. Schwartz, S. „The Patriarchs and the Diaspora.“ *Journal of Jewish Studies* 49 (1998): 208–222.
214. Schwartz, S. *Imperialism and Jewish Society, 200 B.C.E. to 640 C.E.* Princeton: Princeton University Press, 2001.
215. Siegert, F. „Der Brief des Mordechai an Alexander: Zur jüdischen Öffentlichkeit in der Antike.“ In *Apokalyptik und Briefe: Moraldiskurse im Umfeld von Apokalypsen und Briefen des Judentums und des frühen Christentums*, edited by A. Fürst et al., 129–174. Schriften des Institutum Judaicum Delitzschianum 1. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008.
216. Siegert, F. *Zwischen Hebräischer Bibel und Altem Testament: Eine Einführung in die Septuaginta*. Münsteraner Judaistische Studien 9. Münster: LIT, 2001.

217. Soards, M. L. "1 Peter, 2 Peter, and Jude as Evidence for a Petrine School." *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 2.25.5 (1988): 3827–3849.
218. Soden, H. von. "ἀδελφός κτλ." *Theologische Literaturzeitung* 1933: 144–146; repr. in *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* 1 (1964): 144–146.
219. Thurén, L. *The Rhetorical Strategy of 1 Peter: With Special Regard to Ambiguous Expressions*. Åbo: Åbo Akademis Förlag, 1990.
220. Thurén, L. *Theology in Particular: Apud the Origins of Christian Paraenesis*. Journal for the Study of the New Testament Supplement Series 141. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1995.
221. Tompson, P. J. "Halakhic Correspondence in Antiquity: Qumran, Paul and the Babylonian Talmud." In *Reinterpreting Revelation and Tradition: Jews and Christians in Conversation*, edited by J. T. Pawlikowski and H. G. Perelmuter, 201–230. Franklin, Wisc.: Sheed & Ward, 2000.
222. Trapp, M. ed. *Greek and Latin Letters: An Anthology with Translation*. Cambridge Greek and Latin Classics. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
223. Ulrich, E. "Josephus' Scriptural Text for the Books of Samuel." In *Josephus, the Bible and History*, edited by L. H. Feldman and G. Hata, 81–96. Leiden: Brill, 1989.
224. Van der Horst, P. W. "The Epistolary Form in Early Greek Christianity." *Mnemosyne* 4th ser. 2 (1949): 19–45.
225. Van Unnik, W. C. "Studies over de zogenaamde eerste brief van Clemens: I. Het literaire genre." *Mnemosyne* 3rd ser. 34 (Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, 1981).
226. Versluys, J. D. "Wisdom, 4Q185, and the Epistle of James." *Journal of Biblical Literature* 117 (1998): 691–707.
227. Versnel, H. S. "Genre and Story: The Community Setting of the Epistle of James." *Catholic Biblical Quarterly* 62 (2000): 96–110.

228. Vouga, F. "Der Brief als Form der apostolischen Autorität." In *Studien und Texte zur Formgeschichte*, edited by K. Berger et al., 7–58. Tübingen: Francke, 1992.
229. Wanamaker, C. "Epistolary vs. Rhetorical Analysis: Is a Synthesis Possible?" In *The Thessalonian Debate: Methodological Discord or Methodological Synthesis?*, edited by K. P. Donfried and J. Beutler, 255–286. Grand Rapids, Mich.: Eerdmans, 2000.
230. Watson, D. F. *Invention, Arrangement and Style: Rhetorical Criticism of 1 and 2 Peter*. Society of Biblical Literature Dissertation Series 104. Atlanta, Ga.: Scholars Press, 1988.
231. Watson, D. F., and A. J. Hauser. *Rhetorical Criticism of the Bible: A Comprehensive Bibliography with Notes on History and Method*. Biblical Interpretation Series 4. Leiden: Brill, 1994.
232. Watson, F. *Paul and the Hermeneutics of Faith*. Edinburgh: T&T Clark, 2004.
233. Weima, J. A. D. *Neglected Endings: The Significance of the Pauline Letter Closings*. Journal for the Study of the New Testament Supplement Series 101. Sheffield: JSOT Press, 1994.
234. Welborn, L. L. "On the Date of First Clement." *Biblica* 29 (1984): 35–54.
235. Welles, C. B. *Royal Correspondence in the Hellenistic Period: A Study in Greek Epistolography*. New Haven: Yale University Press, 1934.
236. White, J. L. "Introductory Formulae in the Body of the Greek Letter." *Journal of Biblical Literature* 90 (1971): 91–97.
237. White, J. L. "The Ancient Epistolography Group in Retrospect." *Semeia* 22 (1981): 1–14.
238. White, J. L. "The Greek Documentary Letter Tradition, Third Century B.C.E. to Third Century C.E." *Semeia* 22 (1981): 89–106.
239. White, J. L. *The Form and Function of the Body of the Greek Letter: A Study of the Letter-Body in Non-Literary Papyri and in Paul the Apostle*. Society of Biblical Literature Dissertation Series 2. Missoula, Mont.: Scholars Press, 1972.

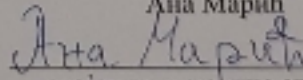
240. Whitters, M. F. "Some New Observations about Jewish Festal Letters." *Journal of Biblical Literature* 32 (2001): 272–288.
241. Wiles, G. P. *Paul's Intercessory Prayers: The Significance of the Intercessory Prayer Passages in the Letters of St Paul*. Monograph Series of the Society for New Testament Studies 24. Cambridge: Cambridge University Press, 1974.
242. Zelzer, M. "Die Briefleittatur." In *Spätantike: Mit einem Panorama der byzantinischen Literatur*, edited by L. Engels et al., 293–353. Neues Handbuch der Literaturwissenschaft 4. Wiesbaden: Aula, 1991.
243. Zwickel, W. *Kommunikation und Kommunikationsmittel im Alten Testament: Sprachwissenschaftliche und außerbiblische Texte*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1994.

Библиографија

Марић, Ана. „Валентов грех и хришћанске врлине: Пол. Фил. 11 о (де)конструисању Тела Цркве.“ Саопштење на научном скупу *Дани богословља 2024*. Београд: Православни богословски факултет, Универзитет у Београду, 2024. У штампи.

Биографија

Ана Марић (девојачко Ђокић) рођена је 10. марта 1999. године у Аранђеловцу. Основну школу и гимназију „Свети Сава“ у Београду завршила је као одличан ђак. Уписује основне академске студије на Православном богословском факултету 2018. године, где и дипломира 2022. године. На истом факултету уписује и мастер студије које окончава 2023. године одбраном тезе под називом *Развој појма $\rho\lambda\omicron\upsilon\beta\epsilon\iota\alpha$ у делима Отаца Антиохијске школе* највишом оценом – 10. Исте године уписује основне студије на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду (компаративна књижевност) и докторске академске студије на Православном богословском факултету. Њена област истраживања тиче се патрологије.

Ана Марић

својеручни потпис студента

Изјава

Ја Ана Марић, рођена 10. марта 1999. године у Аранђеловцу, студент докторских академских студија на Православном богословском факултету Универзитета у Београду, изјављујем да предложеној тему нисам пријављивала на другој високошколској установи у земљи или иностранству.

Ана Марић
Ана Марић
својеручни потпис студента